

О. Ковалишин,

кандидат юридичних наук, доцент,
старший науковий співробітник відділу правового забезпечення ринкової економіки
Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України

КОРПОРАТИВНЕ ПРАВО УКРАЇНИ КІН. 80 – ПОЧ. 90 РР. ХХ СТ.: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Укладення Договору про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом суттєво вплинуло на вектор подальшого реформування корпоративного права. Визначивши курс на зближення з Європейським Союзом, Україна взяла на себе зобов'язання щодо гармонізації національного права з *acquis communautaire*. Зокрема необхідним є врахування змісту директив та регламентів ЄС в частині корпоративного права. Однак, вважаємо, при цьому повинна бути врахована національна традиція правотворення, засади, які були закладені на етапі формування сучасного періоду розвитку права України.

В цьому контексті важливим є дослідження періоду формування сучасного корпоративного законодавства України. Йде мова про хронологічні рамки періоду Перебудови та першої половини 90-х років ХХ століття.

Окремі аспекти формування корпоративного права України висвітлені в працях В.А. Васильєвої, О.М. Вінник, А.В. Зеліско, О.І. Зозуляк, О.Р. Кібенко, В.В. Луця, І.В. Спасибо-Фатеевої та інших. Однак комплексного аналізу вище наведеного періоду не проводилося.

Тому мета дослідження полягає у виявленні історико-правових аспектів формування корпоративного права України у 80-90 рр. ХХ століття.

Вперше власне українська система юридичних осіб корпоративного типу була закріплена в ЦК УРСР в роки Нової економічної політики (НЕП). Однак після згортання НЕПу та посилення процесів колективізації, система комерційних юридичних осіб припинила своє існування, оскільки підприємство було оголошено поза законом, а соціальний прошарок засновників (учасників, акціонерів) підприємств фактично був зарахований до числа «ворогів народу».

Відродження національного корпоративного права бере свій початок в період Перебудови, який супроводжувався послабленням комуністичних засад розвитку держави та суспільства. В літературі висловлена думка, що відправною точкою є прийняття 26 травня 1988 року Закону СРСР «Про кооперацію в СРСР». З цього моменту інтенсивно розвивається недержавний сектор економіки, що було зумовлено потребою та готовністю населення до проведення комерційної господарської діяльності. Закон закріпив засади створення кооперативів для заняття будь-якою незабороненою діяльністю, у тому числі зовнішньою торгівлею.

Однак не менш вагоме значення мало прийняття 19 червня 1990 р. Радою міністрів СРСР Постанови № 590 про затвердження положення про акціонерні товариства та товариства з обмеженою відповідальністю

та положення про цінні папери (далі – Положення) [1], якою закріплювався статус ТОВ та АТ, що уже були створені та тих, які повинні були виникнути в процесі корпоратизації.

1989 року створено акціонерне товариство «Конвеєр», у 1990 році – АТ «Концерн-електрон».

Зважаючи на абсолютну новизну Положення як для самих підприємців так і для юристів обов'язок роз'яснення порядку застосування Положення про акціонерні товариства та товариства з обмеженою відповідальністю було покладено на Міністерство юстиції СРСР та Міністерство фінансів СРСР, а Держбанку СРСР надали повноваження щодо роз'яснення Положення про цінні папери.

Положення мало достатньо комплексний характер, однак поряд з тим також містило відсилочні норми на Основи законодавства Союзу РСР та союзних республік про оренду та акти Держбанку СРСР. Діяльність акціонерних товариств та товариств з обмеженою відповідальністю у частині, що не регулюється цими Положеннями, регулювалася пунктами 3, 5, 7 статті 18, пунктів 4, 5 статті 19, статті 20 Основ законодавства Союзу РСР та союзних республік про оренду (п. 3 Преамбули). Особливості застосування Положення про акціонерні товариства та товариства з обмеженою відповідальністю до АТ та ТОВ у сфері банківської діяльності, встановлюються Держбанком СРСР та Міністерством фінансів СРСР (п. 2 Преамбули). Ведення державного реєстру АТ та ТОВ покладено на Міністерство фінансів СРСР.

У відповідності з Положенням акціонерними товариствами та товариствами з обмеженою відповідальністю визнавалися організації, створені за згодою юридичними особами та громадянами шляхом об'єднання їхніх вкладів з метою провадження господарської діяльності (п. 1). Товариством з обмеженою відповідальністю є товариство, що має статутний

фонд, поділений на частки, розмір яких визначається установчими документами, та несе відповідальність за зобов'язаннями лише у межах свого майна (п. 64). Мінімальний статутний фонд ТОВ становив не менше 50 000 рублів. На момент реєстрації товариства кожен із учасників зобов'язаний був внести не менше 30 відсотків вкладу (п. 66).

На учасників покладалася обов'язок повної оплати не пізніше року після реєстрації товариства. У випадку порушення відповідного обов'язку до учасника могли бути вжиті заходи цивільно-правової відповідальності – пеня у розмірі 10 % річних з недовнесеної суми за весь час прострочення.

Учасники володіли переважним правом викупу частки у випадку її відчуження одним із учасників пропорційно їх часткам у статутному фонді товариства або в іншому узгодженому між ними розмірі. Продаж, спадкування частки та будь-яка інша форма правонаступництва допускалась тільки за згодою товариства (п. 67).

У випадку реорганізації юридичної особи – учасника товариства з обмеженою відповідальністю або смерті громадянина – учасника товариства правонаступники (спадкоємці) вступали до нього за згодою товариства. У випадку відмови правонаступника (спадкоємця) від вступу у товариство або відмови товариства від прийняття до нього правонаступника (спадкоємця) учаснику компенсували вартість у грошовій або натуральній формі.

В товаристві передбачалося створення таких органів управління: загальні збори (п. 74), виконавчий колегіальний або одноособовий орган (п. 78) та ревізійна комісія (п. 79).

Другий розділ Положення був присвячений правовому статусу АТ як провідної форми в процесі корпоратизації радянських підприємств. У відповідності з п. 30 акціонерним визнавалося товариство, що має статутний фонд, поділений на певну

кількість акцій рівної номінальної вартості, та несе відповідальність за зобов'язаннями лише своїм майном. Мінімальний статутний капітал товариства закріплювався на рівні 500 000 рублів. Мінімальна номінальна вартість акцій не могла бути меншою ніж 100 рублів. Визначено такі види акцій: іменні та на пред'явника, прості та привілейовані акції. Громадяни могли мати у власності лише іменні акції. Рух іменної акції фіксувався у книзі реєстрації акцій, що велася акціонерним товариством. За акціями на пред'явника у книзі реєстрації акцій фіксувалася лише їх загальна кількість. Статутом акціонерного товариства крім простих акцій можна було встановлювати випуск привілейованих акцій, що дають акціонеру переважне право на отримання дивідендів (п. 35). Як і випадку з ТОВ була взята за основу німецька модель корпоративного управління з такою системою органів: загальні збори товариства (п. 49), наглядова рада (п. 54), правління (п. 55).

Прийняття Закону та Положення створило правові рамки для заснування підприємницької діяльності. До 1992 року у Львівській області шляхом оренди з викупом було приватизовано підприємства «Конвеєр», «Світоч», СП «Кавова фабрика «Галка», СКБ «Термоприлад», Львівський м'ясокомбінат. Шляхом продажу на некомерційному конкурсі було приватизовано ВАТ «Електрон» [2].

Поряд з товариствами капіталу засновувались інші комерційні форми провадження підприємницької діяльності. Дедалі ширше застосовувались оренда та кооперативні форми господарювання. Наприкінці 1980-х років в українських кооперативах працювало 700 тис. осіб. Вони виробляли товари чи надавали послуги обсягом 5 млрд крб на рік. Почали діяти спільні з іноземними фірмами підприємства. 1988 року в Україні їх було 8, 1989 року – 75, а 1990 року – вже 156 спільних підприємств.

Зважаючи на зростаючу кількість суб'єктів господарювання, виникла необхідність в правовому акті, що систематизував би весь спектр їх різновидів. Тому 7 березня 1991 року прийнято Закон України № 887-ХІІ «Про підприємства УРСР», однак АТ та ТОВ як окремі правові форми підприємств у ньому не були відображені. Залежно від форми власності, Законом закріплювались такі види підприємств: 1) індивідуальне підприємство, засноване на особистій власності фізичної особи та виключно її праці; 2) сімейне підприємство, засноване на власності та праці громадян Української РСР – членів однієї сім'ї, які проживають разом; 3) приватне підприємство, засноване на власності окремого громадянина Української РСР, з правом найняття робочої сили; 4) колективне підприємство, засноване на власності трудового колективу підприємства, кооперативу, іншого статутного товариства, громадської та релігійної організації; 5) державне комунальне підприємство, засноване на власності адміністративно-територіальних одиниць; 6) державне підприємство, засноване на загальнодержавній (республіканській) власності; 7) спільне підприємство, засноване на базі об'єднання майна різних власників (змішана форма власності). У числі засновників спільного підприємства відповідно до законодавства Української РСР могли бути юридичні особи та громадяни Української РСР, союзних республік, інших держав; 8) підприємство, засноване на власності юридичних осіб і громадян союзних республік та інших держав. Створення таких підприємств регулювалося окремим законодавством Української РСР.

З відповідної класифікації вбачається, що в основі поділу та визначення виду підприємства лежали зовсім інші критерії, ніж ті які є майже стандартом сьогодні. Критерієм розмежування комерційних суб'єктів господарювання на поч. 1990-х була

форма власності майна, за рахунок якого воно створювалось. І таким чином, формувалась система різноманітних видів підприємств в залежності від виду власності. Сучасний поділ юридичних осіб корпоративного типу сформований на основі дещо ширшого кола критеріїв, таких як обсяг юридичної відповідальності учасників, засновників (розмежування товариства з обмеженою відповідальністю від товариства з додатковою відповідальністю, товариств капіталу від товариств осіб тощо); 2) особливостей корпоративного управління, ведення справ (розмежування товариств капіталу від товариств осіб); 3) обсяг свободи акціонера стосовно можливості відчуження акції іншим особам (розмежування приватного акціонерного товариства від публічного акціонерного товариства), 4) особистій участі учасників, членів, засновників в діяльності товариства (розмежування кооперативу від інших видів підприємницьких товариств).

Звертає на себе увагу серед названих в Законі «Про підприємства в УРСР» форм «колективне підприємство, засноване на власності трудового колективу підприємства, кооперативу, іншого статутного товариства». Виходячи з даного формулювання, можна було б припустити, що акціонерні товариства та товариства з обмеженою відповідальністю, які на той час уже діяли та їх чисельність у зв'язку з приватизацією постійно зростала, слід було б віднести саме до колективних підприємств. Такий висновок впливає з того, що іншими діючими на той час законами України АТ та ТОВ не регулювались. В Законі «Про підприємства» згадки про них були відсутні. І лише стосовно колективного підприємства відзначалось, що воно може бути засноване на власності статутного товариства (ч. 1 ст. 2), яким фактично є АТ та ТОВ.

Після ухвалення Закону України «Про господарські товариства» згадана суперечність не була виправ-

лена: Закон України «Про підприємства України» не було доповнено переліком господарських товариств. Лише значно пізніше правові акти були узгоджені між собою на підставі Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про підприємства в Україні» № 72/98-ВР від 4 лютого 1998 року [3].

Однак справді системоутворююче значення мало прийняття Закону України «Про господарські товариства» [4], який закріпив наступний перелік комерційних товариств: акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю, повні товариства, командитні товариства.

До складу групи розробників Закону входили: Голова Комісії Верховної Ради з питань економічної політики – Володимир Пилипчук, завідувачий секретаріатом комісії Микола Мних, члени комісії Володимир Крохмаль і Лада Павліковська, практикуючі юристи – Василь Кисіль та представник юридичної фірми Бейкер і Макензі Іван Гевко. За основу для закону була взята романо-германська правова система, а саме німецьке законодавство. Однак вже при подальшій розробці запозичили певні інститути та визначення з англо-американської системи, які належним чином не були погоджені. Тобто фактично мало місце не завжди вдале поєднання між континентальним розумінням господарських товариств і англо-американським [5].

Товариство з додатковою відповідальністю не мало відповідних аналогів у системах корпоративного права держав, досвід яких брався до уваги. Включення товариства з додатковою відповідальністю до системи господарських відображало вплив української правової традиції корпоративного права. В ЦК Української РСР 1922 р. серед інших правових форм закріплювався статус товариства з обмеженою відповідальністю, яке за своєю правовою суттю, виходячи

з сучасного трактування корпоративних форм, було товариством з додатковою, а не обмеженою відповідальністю. Згідно ст. 318 ЦК Української РСР товариством з обмеженою відповідальністю визнається товариство, всі учасники якого (товариші) провадять торгівлю або промисел під спільною фірмою і за зобов'язання товариства відповідають не тільки внесеними в товариство вкладками, але і особистим майном в однаковому для всіх товаришів *кратному* (наприклад, трьохкратному, п'ятикратному, десятикратному) відношенні до суми вкладу кожного товариша. Тобто сторони мали право самостійно встановити мультиплікатор, який застосовувався до відповідальності учасників.

Таким чином, Законом України «Про господарські товариства» було закріплено систему комерційних товариств на основі німецької моделі, але з урахуванням елементів української правової традиції.

Слід відзначити, що якщо в сучасному корпоративному праві «товариство» є основною при формуванні системи більшості корпоративних утворень, то в основі формування системи корпоративних утворень на поч. 1990-х років було «підприємство». Їх класифікація залежала від форми власності майна (колективна, державна, приватна), за рахунок якого воно створювалось, чи складу засновників (сімейне, спільне тощо), в той час як для сучасного корпоративного права визначальними критеріями поділу товариств та інших юридичних осіб корпоративного типу є не їх форма власності, а такі критерії як 1) обсяг юридичної відповідальності учасників (засновників); 2) особливості корпоративного управління (ведення справ); 3) обсяг свободи акціонера стосовно можливості відчуження акцій іншим особам.

У статті аналізуються історико-правові аспекти формування

корпоративного права України у 80-90 рр. ХХ століття.

Зазначається, що відродження національного корпоративного права бере свій початок в період *Перебудови*, який супроводжувався послабленням комуністичних засад розвитку держави та суспільства. Вагоме значення мало прийняття 19 червня 1990 р. Радою міністрів СРСР Постанови № 590 про затвердження положення про акціонерні товариства та товариства з обмеженою відповідальністю та положення про цінні папери.

Акцентується увага на тому, що на поч. 1990-х років поряд з товариствами капіталу засновувались інші комерційні форми провадження підприємницької діяльності. Дедалі ширше застосовувались оренда та кооперативні форми господарювання.

В статті підкреслюється, що критерієм розмежування комерційних суб'єктів господарювання на поч. 1990-х була форма власності майна, за рахунок якого воно створювалось. І таким чином, формувалась система різноманітних видів підприємств в залежності від виду власності.

Автор робить висновок, що Законом України «Про господарські товариства» було закріплено систему комерційних товариств на основі німецької моделі, але з урахуванням елементів української правової традиції, а саме акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю, повні товариства, командитні товариства.

В статті проводиться порівняння визначальних ознак системи комерційних юридичних осіб України на момент його відновлення та на сучасному етапі. Акцентується увага на тому, що якщо в сучасному корпоративному праві «товариство» є основною при формуванні системи більшості корпоративних утворень, то

в основі формування системи корпоративних утворень на поч. 1990-х років було «підприємство». Їх класифікація залежала від форми власності майна (колективна, державна, приватна), за рахунок якого воно створювалось, чи складу засновників (сімейне, спільне тощо), в той час як для сучасного корпоративного права визначальними критеріями поділу товариств та інших юридичних осіб корпоративного типу є не їх форма власності, а такі критерії як 1) обсяг юридичної відповідальності учасників (засновників); 2) особливості корпоративного управління (ведення справ); 3) обсяг свободи акціонера стосовно можливості відчуження акцій іншим особам.

Ключові слова: корпоративне право, товариство, акціонерне товариство, підприємство, система юридичних осіб, галузь права, історико-правовий аспект корпоративного права.

Kovalyshyn O. Corporate law of Ukraine in 80s – 90s of the 20th century: historical and legal aspect

The article analyzes the historical and legal aspects of the formation of corporate law of Ukraine in the 1980s and 1990s of the 20th century.

It is noted that the revival of national corporate law originates in the period of Perestroika, which was accompanied by the weakening of the communist foundations of the development of the state and society. It is emphasized the crucial meaning had that on June 19, 1990, the Council of Ministers of the USSR adopted Resolution No. 590 on the approval of regulations on joint-stock companies and limited liability companies and regulations on securities.

Attention is focused on the fact that at the beginning of the 1990s, along with capital companies, other commercial forms of entrepreneurial activity were founded. Lease and cooperative forms of management were increasingly used.

The article emphasizes that at the beginning of the 1990s the criterion for distinguishing commercial economic entities was a form of property ownership, at the expense of which it was created. And in this way, a system of various types of enterprises was formed depending on the type of ownership.

The author concludes that the Law of Ukraine “On Business associations” established a system of commercial legal entities based on the German model, but taking into account the elements of the Ukrainian legal tradition, namely joint-stock companies, limited liability companies, additional liability companies, general partnerships, limited partnerships.

The article compares the defining features of the system of commercial legal entities of Ukraine at the time of its company law restoration and at the current stage. Attention is focused on the fact that if in modern corporate law “commercial association” is the main factor in the formation of the system of most corporate entities, then in the 1990s the basis of the formation of the system of corporate entities was an “enterprise”. Their classification depended on the form of ownership of the property (collective, state, private), at the expense of which it was created, or the composition of the founders (family, joint, etc.), while for modern corporate law, the defining criteria for the division of companies and other legal entities of the corporate type are not their form of ownership, but such criteria as 1) the amount of legal responsibility of the participants (founders); 2) peculiarities of corporate management (business management); 3) the scope of the shareholder’s freedom regarding the possibility of alienating shares to other persons.

Key words: corporate law, partnership, company, joint-stock company, enterprise, system of legal entities, field of law, historical and legal aspect of corporate law.

Література

1. Про затвердження положення про акціонерні товариства та товариства з обмеженою відповідальністю та положення про цінні папери : Постанова Ради міністрів СРСР № 590 від 19 червня 1990 р. URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_19/ca1820d99f2c758e82d835816b28c0a34417dc33/ (дата звернення: 09.08.2023)
2. Ларцев В. Як вибирали модель приватизації, Економічна правда. 31 жовтня 2012 р. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/03/31/698666/> (дата звернення: 09.08.2023)
3. Про внесення змін до Закону України «Про підприємства в Україні»: Закон України № 72/98-ВР від 4 лютого 1998 року. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1998. № 24. Ст. 138.
4. Про господарські товариства : Закон № 1576-XII від 19 вересня 1991 р. / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, № 49, ст.682
5. Кисіль В. Закон «Про господарські товариства» вже не відповідає вимогам часу, однак існують альтернативи... Юридичний журнал. № 2. 2002. URL: https://ukr.ua/ua/publication/the_company_law_no_longer_fits_the_times_yet_there_are_alternatives (дата звернення: 09.08.2023)